

AZ ÁTVESZI A STAFÉTABOTOT/PŘEBRAT LAŤKU FRAZEOLÓGIAI EGYSÉG VARIABILITÁSA

Štefan UHRNÁK¹

ABSTRACT

VARIABILITY OF THE PHRASEOLOGICAL UNIT PŘEBRAT LAŤKU: ÁTVESZI A STAFÉTABOTOT (TO PASS THE BATON)

The permanence of phraseological units is not as high as one might assume. The form of such fixed expressions often greatly differs from their variants that are present in phraseological dictionaries.

The analysis of the Czech and Hungarian phraseological unit přebírat štafetu: átveszi a stafétabotot (eng. to pass the baton) is the subject of this article, which primarily focuses on phraseological units implementing attributive adjectives as forms of modification. Examples were gathered from the Hungarian National Corpus (MNSZ) and the Czech National Corpus (ČNK).

KEYWORDS

phraseology, phraseological variability, phraseological units, Hungarian National Corpus (MNSZ), Czech National Corpus (ČNK)

BEVEZETŐ

A frazeológiai egységek állandósága nem olyannyira nagy mértékű, mint gondolhatnánk, sok esetben a megszokott szótári alakoktól jelentős eltérések mutatkoznak.

Jelen tanulmány tárgya az *átveszi a stafétabotot/přebírat laťku* magyar és cseh frazeológiai egységek kontrasztív elemzése, elsősorban attributív melléknevek beépülése révén.

A vizsgált példák a Magyar Nemzeti Szövegtárból (MNSZ) és a Cseh Nemzeti Korpuszból (ČNK) származnak.

Kulcsszavak: frazeológia, frazeológiai variabilitás, frazeológiai egységek, Magyar Nemzeti Korpusz (MNSZ), Cseh Nemzeti Korpusz (ČNK)

ELMÉLETI HÁTTÉR

Skladana (1993) V.M. Mokijenko kutatására hivatkozva ismerteti, hogy a frazeológiai egységek állandósultsága igencsak relatív és a variabilitásban reprezentálódik. Annak ellenére, hogy a frazémákat állandósult szókapcsolatokként szokás definiálni, tehát nem a beszéd folyamán keletkeznek, hanem mintegy „készen állnak” (reprodukálhatóak), variabilitásuk mégis megjelenik. A variabilitás a frazéma formai vonatkozásában valósul meg, jelentése általában nem változik. Mindez a frazéma két legjelentősebb tulajdonságából következik: a formai tagoltságából és szemantikai kötöttségéből. A formai tagoltság a komponensek mobilitását eredményezi, a szemantikai kötöttségnek köszönhetően a jelentés stabil marad. A frazeológiai variabilitás diakrón vizsgálata lehetővé teszi egy adott frazéma történeti vizsgálatát, magára a

¹ Štefan Uhrinák, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Szlav Filológiai Tanszék, stefan.uhrinak@gmail.com

frazeológizálódás folyamatára is rávilágít. Litovkina&Mieder (2005) szinkrón és diakrón szempontból egyaránt vizsgálta a frazeológiai egységek egyik fajtájának, a közmondások variabilitását.

A frazeológizálódás kezdeti fázisában számos variáns van jelen, amelyek száma idővel csökken és alakul ki a végleges, anyanyelvi beszélők számára széles körben elfogadott frazéma.

Fedosov (2004) kihangsúlyozza a Prágai nyelvészeti kör szerepét a variabilitás elméleti megközelítésének megalapozásában, jelesül a *variáns*, *invariáns* és *variabilitás* fogalmak meghatározását, melyeket a fonológia területén alkalmaztak először.

Dobrovolskij (2007) hipotézise szerint egy modifikáció sztenderdnek tekinthető, amennyiben analizálható, egységeire bontható és elemezhető és a modifikáló egység korrelál a frazéma eredeti jelentésével.

Forgács szerint (2007) a variánsok a nyelvhasználatban gyökereznek és többszörösen megfigyelhető jelenségek, ezzel szemben a modifikációk alkalmi, egy adott szövegben előforduló fordítások.

Itt jogosan tehetjük fel a kérdést, amennyiben Forgács definícióját követjük, ahogy példáinkból is látszik (ld. később), hogy a többször ismétlődő melléknévi modifikációt, pl. *elnöki* (10) variánsnak avagy modifikációnak kell tekintenünk. Azonban Forgács (2007) megjegyzi, hogy az ún. *tréfás-modifikációk* egy idő után bizonyos fokú sztenderdizációhoz is vezethetnek, ami alátámasztani látszik, hogy a variánsok és modifikációk közötti határvonal nem éles.

AZ ÁTVESZI A STAFÉTABOTOT FRAZÉMA EREDETE

A frazémát számos nyelv használja, pl. a francia *passer le flambeau*, a német *die Stafette übergeben*, a lengyel *przekazać paleczkę* és az orosz *непедать эстафеты*. Minden említett nyelv esetében megegyezik a frazémavariánsok szerkezete és nyelvi képe. Čermák és Bárdosi frazeológiai szótáraiban a magyar és cseh frazéma jelentése is nagymértékben megegyezik, tisztség, feladatkör, tapasztalat átadását, ill. átvételét jelenti.

Kiss (2006) leírja, hogy a *staféta* kifejezés olasz jövevényszó, amely a német nyelv közvetítésével került a magyarba. Az olasz *staffa* jelentése kengyel, ez utal a lovasküldöncök kiemelt szerepére, a kifejezés elsősorban a hadászati terminológiának köszönhetően került a magyar nyelvbe.

Bárdosi (2015) szerint a magyar *átadja a stafétabotot* frazéma minden bizonnyal az *átadja a marsallbotot* állandósult szókapcsolatra vezethető vissza, annak jelenkori változatának tekinthető. Kiss (2006) megállapítja, hogy a *marsall* kifejezés az ófelnémet *marahscal* 'istállószolga, lovász' (marah 'ló' + scalc 'szolga') kifejezésre vezethető vissza.

A *marsallbot* a hatalom jelképe, egy olyan kinevezést jelent, amelynél az illető vezetői szerephez jut. A *marsall* magyar megfelelője a tábornagy, a hadsereg rendfokozatát tekintve a legnagyobb presztízsű pozíciót jelenti. A frank uralkodók idejéből származó *mareschal* (*marahskalk*) kifejezés a főlovászmester szinonímája és mivel történelmileg a lovasság egy adott hadseregen belül kiemelkedő fontossággal bírt, a vezetők is jellemzően köreikből kerültek ki. A tábornagy kompetenciája volt lovakkal kapcsolatos ügyekben döntést hozni az uralkodói udvarban és a harctéren egyaránt. A kor előrehaladtával rangját tekintve a hadsereg megkerülhetetlen, legmagasabb rangú szereplőjévé vált (Bárdosi 2015).

A *tarsolyában hordja a marsallbotot* frazéma vélhetően Bonaparte Napoleon mondására vezethető vissza, hiszen vélhetően – mindezt Bárdosi (2015) is alátámasztja – az alábbi mondásból eredeztethető: „Minden francia a történetekében hordja Franciaország marsallbotját”, ez alatt azt értve, hogy kellő igyekezettel a siker szinte bárki számára elérhető.

Érdekesnek tűnik Bárdosi (2015) azon állítása, mely szerint a *vkinek átadja a marsallbotot* kifejezés létrejöttében a modernebb, a váltófutás sportnyelvezetéből származó *vki vkinek átadja a stafétabotot* lehetett szerepe analógiás hatásnak köszönhetően. A vélekedés figyelemre méltó, hiszen első ránézésre az tűnhet evidensnek, hogy az archaikus, jelenkorban már nem használatos *marsallbot* kifejezést használó frazéma a korábbi keletkezésű. Mindezt az támasztja alá, hogy a frazéma angol megfelelője (*pass the baton*) egyes források szerint a 20. század 60-as, 70-es éveiben keletkezett a népszerű atlétikai diszciplína hatására.

Angolszász források (Oxford Dictionary of Idioms) a *pass the baton* frazémát a *pass the torch* (tűkörford.: *átadja a fáklyát*) frazémával hozza összefüggésbe. A frazéma belső képe az ókori olimpiai játékok váltófutását szemlélteti, melyek alkalmával az atléták egymásnak fáklyát adtak át futás közben. A leírás szerint a fáklyaátadás tradíciója a modernkori olimpiai játékok alkalmával a megnyitőünnepségeknél jelenik meg, amikor az olimpiai lángot az éppen aktuális olimpiai játékok helyszínére hozzák el.

A FRAZÉMA VIZSGÁLATA

předat/předávat někomu štafetu

(neutr) **0** ot, pas, imp neg, **Nom** předání/ převzetí štafety **Verb** převzít š. (od někoho) (Zvl. starší čl. vůči mladšímu na konci své kariéry, práce n. sil, ve snaze podpořit své úsilí a budoucí dosažení cíle, často obecného, společného ap.:) svěřit, svěřovat někomu své zkušenosti a dílo a zajistit tak jeho důstojné pokračování. ♦ Podle známé sportovní disciplíny, štafetového běhu, kde si členové týmu předávají štafetový kolík v běhu. Cf svěřit někomu — své dílo, předat někomu žezlo ● A hand/pass the baton/torch on to so. N die Stafette übergeben F passer le flambeau à qn (Čermák a kol., 2009)

převzít štafetu (od někoho)

viz předat někomu štafetu (Čermák a kol., 2009)

átadja a stafétabotot (<vkinek>) (sz) (neutr)

• feladatot, munkát, tisztséget (utódjának) átad (Bárdosi, 2012, 168. old)

átveszi a stafétabotot (<vkitől>) (sz) (neutr)

• feladatot, munkát, tisztséget (elődjétől) átvesz (Bárdosi, 2012, 172. old)

A magyar frazémaanyag legfrekvenciáltabban előforduló melléknévi modifikációi az alábbiak: *elnöki* (10), *képzeletbeli* (7), *jelképes* (6), *elnökségi* (3), ezzel szemben a cseh anyag leggyakrabban előforduló melléknévi modifikációi: *pomyslná* (3) *symbolická* (2).

Az *elnöki*, *elnökségi*, *kormányzati*, *uniós*, *politikai*, *szóvivői*, *nagyköveti* Adj-ok frekvenciált megjelenése a külső, nyelven kívüli körülményekkel magyarázható, pl. az *uniós stafétabot* a 27 EU-s tagország az EU Tanács soros elnökségének vonatkozásában félévente történő váltására utal, minden év júniusában és decemberében. A hasonló jellegű frazémamódosulások a publicisztikában rendszeresen jelennek meg.

Érdekesség, hogy a magyar modifikációk esetében 3 esetben szerepelnek angol attributív Adj-ok: *hardcore gamer*, *showrunneri*, *rom-kom*, a cseh modifikációk esetében hasonlókat nem tapasztaltunk.

Emellett a cseh melléknévi modifikációk esetében – a magyarral ellentétben – nem dominál a politikai kontextus, csupán egyetlen esetben fordul elő (*prezidentská-ford. elnöki*), ezzel szemben a magyar korpuszanyagban 11 alkalommal szerepelnek (*elnöki*, *miniszterelnöki*, *elnökségi*, *kormányzati*, *uniós*, *politikai*, *szóvivői*, *nagyköveti*).

A cseh *zahájít svou denní štafetu* (tűkörford.: *elkezd a napi stafétáját*) esetében joggal feltételezhető, hogy a szerző nem volt igazán tisztában a frazéma jelentésével, hibás

frazémahasználatával állunk szemben, hiszen ilyen jellegű frazéma nem létezik, a *denní štafeta* nem szerepel a nyelvben.

Emellett megjelennek teljesen szabálytalan, szemantikailag ellentétes, nem odaillő frazémák, itt valószínűsíthető a frazeológiai kontamináció jelensége, *denní rutina* (*napi rutin*) és a *převzít štafetu* (*átveszi a stafétabotot*) állandósult szókapcsolatok keveredése, amely az említett két frazéma kombinálódása révén keletkezett.

Egyértelműen látszik, hogy nemcsak a melléknevek, hanem az igék esetében is előfordulnak modifikációk, mindez tulajdonképpen szembenáll a megszokott frazéma-definícióval, de mivel a kontextus hatása erőteljes, a frazéma ezáltal működőképes.

Az igei komponenseket figyelembe véve látszik, hogy mindkét nyelv esetében szerepel az *átvenni/převzít* és az *átadni/předat* igei komponens, tulajdonképpen teljesen analóg értelmezési módon.

Az *átnyújtotta a stafétabotot* modifikáció egyedi esetnek tekinthető, szemantikailag nem korrelál, mivel a stafétafutás alatt a versenyzőnek nem áll módjában protokollárisan átnyújtani a stafétabotot, ennek ellenére a frazéma mégis működik. Az anyanyelvi beszélő számára nem szembeötlő, hogy a frazéma az előbb említett kritériumoknak nem felel meg. Mivel az *átnyújtani* kifejezés kontextusa talán sokkal inkább protokolláris, ünnepélyes alkalmat takar, szimbolikus jelentésű, jelen esetben valószínűleg inkább az *átnyújtotta az EU zászlaját* szerepelhetne.

A *továbbadja* és *továbbviszi* leginkább arra az értelmezésre utal, hogy átadja a tapasztalatait.

Érdekes a cseh *stále nesou* (*tükörford.: mindig viszik*) esete – hiszen a stafétabot átadásakor nem egy folyamatos cselekvésről, hanem egy egyszeri cselekvésről van szó.

ÖSSZEGZÉS

A frazeológia egyik alapkérdése, hogy a frazeológia és szemantika milyen viszonyban állnak egymással. A nyelvek nem sztenderd változatában sem fordulnak elő véletlenek, a szemantika hatásai ott is megmutatkoznak. A variánsok, modifikációk szemantikai eredetűek, a szemantikának köszönhetően dönthető el, az adott modifikáció működőképes-e vagy sem, mindezek hátterében a szemantika áll.

A cseh syn2020 korpuszban összesen 20 melléknévi modifikációk találtunk. Az MNSZ-ben adatbázisában ezzel szemben 44 melléknévi modifikáció jelenik meg. Fontos megjegyezni, hogy jelen szám adatok nem teljeskörűen reprezentatívak, azonban bizonyos tendenciákra rávilágítanak. Jelesül arra, hogy a magyar *átveszi a stafétabotot* frazéma esetében a melléknévi modifikációk előfordulásának gyakorisága a cseh nyelvű frazémához viszonyítva több mint kétszeres. Az alábbiakból arra a következtetésre juthatunk – ehhez azonban a kutatás kibővítésére lesz szükség – hogy adott esetben egy új cseh–magyar frazeológiai szótár készítésekor lehetőség nyílhat a modifikációk előfordulásának gyakoriságának megjelölésére korpuszadatok segítségével, ezáltal segítve a gyakorlati felhasználást a két nyelv kapcsolatai iránt érdeklődők, nyelvtanulók szempontjából.

A cseh és a magyar tipológiájukat tekintve eltérő nyelvek. Hosszabb távú vizsgálatunk tárgyát az képezi, hogy a nyelvtipológia milyen hatással van a frazeológiai modifikációk kialakulására. Jelen tanulmány a vizsgálat egyik fázisát képezi, ebből kifolyólag átfogó, reprezentatív kép pillanatnyilag még nem áll rendelkezésünkre. A kutatás következő fázisai tűzhetnek ki célul egységesebb, bővebb konklúziókat magukba foglaló állításokat.

KORPUSZOKBÓL SZÁRMAZÓ PÉLDAMONDATOK

1(m) Elemzők szerint az unió egyes politikusainak sikerélmény iránti vágya - különösen az eurozónából kimaradó briteké, de most már az **elnöki stafétabotot** tőlük átvett osztrákoké is - motiválja ugyanakkor azt az ugyancsak észlelhető közösségi törekvést, hogy a csatlakozási tárgyalásokat mégis még az idén érdemivé tegyék.

2(m) A tárcavezető lapunknak adott interjújában arra figyelmeztetett: bárki vegye is át a **kormányzati stafétabotot**, annak továbbra is tartania kell a költségvetési szigort.

3(m) Belgium tegnap vette át az **uniós stafétabotot**, azaz a soros elnöki tiszte Svédországtól, amely rendkívül sikeres hat hónapot tudhat maga mögött.

4(m) Ugyanebben a szellemben adta át Clinton – immár személyesen – a **politikai stafétabotot** Gore-nak.

5(m) A háború kitörése előtt úgy hírlett, fontolgatja, hogy átadja a **szóvivői stafétabotot**. Ha valóban pályamódosításra készül, alighanem versengeni fognak érte a NATO-n belül és kívül egyaránt.

6(m) Kovács László volt külügyminiszter kabinetfőnöke, Papp László Dublinban az ott negyedik évét töltő Mohai Lászlótól veszi át a **nagyköveti stafétabotot**, míg Bába Iván Varsóban az 1995-ben kinevezett Hárs Gábort váltja.

7(m) Ezúttal egy erősebb gazdaság néz farkasszemet a kihívásokkal, és mivel a nyugati megyékben az ipari termelés 15-20 százalékkal esett vissza az utóbbi időben, ez a régió veheti át a közeljövőben a Kelet-Magyarországtól az **elbocsátási stafétabotot**.

8(m) Másnap délelőtt a Zilahi Elméleti Líceum egyik zsúfolásig megtelt előadótermében tartották meg a tanítóképző növendékei az évente megrendezett Zilahy Kiss Károly-szavalóversenyt, amelyen az eddigi XII. C osztály átadta a **szimbolikus stafétabotot** a X. C osztálynak

9(m) Vállalnia kellett, ha meg akarta tartani a régi énjét. Most már jó lenne továbbadni azt a **bizonyos stafétabotot**.

10(m) Továbbra is segítik a Menyecskekórus működését, de vajon akadnak -e lányok-asszonyok, akik átveszik a **képzeletbeli stafétabotot**?

11(m) Persze az nyilvánvaló, hogy idősebb korról kevesebb a szabadidőnk, és így nem tudunk annyit játszani, ám az a hipotézis, hogy az utánunk jövő korosztály majd átveszi a **hardcore gamer stafétabotot**, úgy látszik annyira nem állja meg a helyét, hiszen akkor nem tolódná folyamatosan az idősebbek felé az átlagéletkor

12(m) Láthatunk majd többek közt némi birkózást Luciferrel, véres küzdelmet a négy lovas ellen, és persze ez az az etap, ami után Eric Kripke, a széria készítője kiszállt és átengedte a **showrunneri stafétabotot** másnak.

13(m) Az utóbbi tíz évben alig vállalt főszerepeket, a **rom-kom stafétabotot** önként átengedte Sandra Bullocknak, Reese Witherspoonnak és Kate Hudsonnak, az Erin Brockovich- hoz fogható okos és szórakoztató még egy főszerep pedig nem találta meg azóta.

1(č) Buď se má zbavit „ jak zjištěných rádčů , tak názorů , jež (ho) poškozují “ , nebo „ předat **prezidentskou** štafetu “ (LN 25 . 1 .) .

2(č) TŘI OTCOVÉ Noviny okamžitě přišly s konspiračními teoriemi, že Annu Nicole nechala zavraždit rodina Marshallových. Byl to nesmysl už z toho důvodu, že **soudní** štafetu po své mrtvé manželce okamžitě převzal Howard K. Stern. Anna Nicole ho ustavila vykonavatelem své závěti.

3(č) Josef Laža, lidový zpěvák z Valašska * Zuzana Pavlůsková, dcera zpěvačky Jarmily Šulákové, **přebírá pěveckou** štafetu a říká: Vsetín – Dcera Jarmily Šulákové navazuje na tradici své maminky a koncertuje s kapelou Fleret.

4(č) Když mi bylo osm, rozhodl jsem se, že se stanu taky květinářem a **převezmu rodinnou** štafetu.

5(č) Byla to má čtrnáctiletá dcera z prvního manželství , která tak symbolicky převzala **generační** štafetu po nás, smutných pamětnících osmašedesátého roku.

6(č) Alice In Chains, kteří spolu s Nirvanou, Soundgarden a Pearl Jam na přelomu 80. a 90. let patřili ke čtveřici největších popularizátorů tzv. seattleské scény, grunge a také sludge metalu, stále nesou **žánrovou** štafetu.

7(č) OTEC Václav Hlaváček si předává **moderátorskou** štafetu se svojí dcerou Karolínou na Rádiu Dechovka.

8(č) **Pomyslnou** štafetu přebírá po kolegovi z pořadu Na stojáka Karlu Hynkovi, který licioval dva předchozí roky.

9(č) Před Adélou stojí – oblečen ve fraku – Kratzmarův komorník, který převzal **symbolickou** štafetu svého pána a z malé sazeničky vypěstoval velkou a nebezpečnou rostlinnou zrudu.

10(č) Martin ve víru dění začne mluvit rychleji a vysvětluje, že potřebuje pracovat, a že, krucinál, musí zahájit svou **denní** štafetu — předposlední stanoviště bude vyzvednutí Naoko ze školky

FELHASZNÁLT IRODALOM

Könyv

- [1] Bárdosi, V. (2012). *Magyar szólások, közmondása, adatbázisa*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- [2] Bárdosi, V. (2015). *Szólások és közmondása, eredete. Frazeológiai etimológiai szótár*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- [3] Čermák, F. a kol. (1983). *Slovník české frazeologie a idiomatiky 1*. Praha.
- [3] Čermák, F. a kol. (2009). *Slovník české frazeologie a idiomatiky 1–4*. Praha.
- [4] Forgács, T. (2007). *Bevezetés a frazeológiába, A szólás- és közmondáskutatás alapjai*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- [5] Siefiring, J. (2004). *The Oxford Dictionary of Idioms*. Oxford University Press, USA.
- [6] Skladaný, J. (1993). *Frazeologický fond slovenčiny v predpisovnom období*. VEDA. ISBN 80-224-0353-9
- [7] T. Litovkina A. & Mieder, W. (2005). „A közmondást nem hiába mondják”. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- [8] Zaicz et al. (2006). *Magyar Etimológiai Szótár*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

Könyvfejezet

- [1] Dobrovoľskij, D. (2007). Cognitive approaches to idiom analysis. In H. Burger, D. Dobrovoľskij, P. Kühn, N. R. Norrick, (Eds.), *Phraseologie: ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung. Phraseology: An International Handbook on Contemporary Research Halbband/Volume 1*. (pp. 789–818). de Gruyter.
- [2] Fedoszov, O. (2004): Állandósult szókapcsolatok és variabilitás In: T. Geccső, *Variabilitás és nyelvhasználat* (pp. 96-102). Tinta Könyvkiadó, Budapest.

Weboldal

- [1] Magyar Nemzeti Szövegtár (2024.09.01.) <http://mnsz.nytud.hu>
- [2] Český národní korpus (2024.09.01.) <https://www.korpus.cz>